

Sultan III. Mustafa Dönemine Ait Orijinal Bir Saray Tıp Defteri ve Bazı Sonuçlar

Dr. Ayşegül DEMİRHAN*

ÖZET

Bu çalışmada Başbakanlık Arşivinde bulunan ve 1774 tarihli orijinal bir saray tıp defteri incelenmiş ve günümüz tıbbı açısından bazı değerlendirmelere varılmıştır.

SUMMARY

**An Original Medical Book About An Ottoman Palace in the Period of
Sultan Mustafa the Third and Some Findings**

In this article, an original medical book about Ottoman Palace from the date of 1774, is investigated. This book that is found in the primeministership archive in Istanbul, is very important from the point of modern medicine and in this study, some findings are obtained from the point of modern medicine.

Sultan III. Mustafa devrine (1757-1774) ait olan ve İstanbul Başbakanlık Arşivinde çalışma yaparken Cevdet Kısmı, Sıhhiye Defteri Bölümünde bulduğumuz 1034 No'lu defter niteliğindeki bir belge¹, o devirde saray tıbbında kullanılan birçok maddenin zamanımızda da geçerliliğini ortaya koyduğunu göstermiştir. Çok orijinal nitelikte olan bu saray tıp defteri, o devirde, yani 18. yüzyılda kullanılan ilaçların çoğunu bize vermektedir. Ayrıca Yahudi aktarların da kiler-i humayun denen saray kilerine bakan ve peşkirbaşı ağa denen kişiye bu maddeleri satması çok ilginçtir. Çünkü o devirde özellikle ticaret, Yahudiler tarafından yapılır ve bu kişiler Miskçi gibi adlarla anılırlardı². Ayrıca maddelerin miktarlarının büyük bir dikkatle yazılmış bulunması da bize o devrin tıbbında kullanılan madde miktarlarına verilen önemi göstermesi bakımından ilginçtir^{3,4,5}.

* Bursa Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Bilim Dalı Öğretim Üyesi

GEREÇ ve YÖNTEM

Bu çalışmada gereç olarak İstanbul Başbakanlık Arşivinde bulunan 18. yüzyıldan kalma ve III. Mustafa devrine ait 1774 tarihli bir saray tıp defteri kullanılmıştır. Madde listesinin yazılı olduğu defterin kağıdı o devirde yapılmış orijinal bir resmi belge niteliğindeki kağıttır. Elimizdeki materyel o devrin Türkçesi ile yazılmış olup, gayet açık olarak anlaşılmaktadır^{6.7.8}.

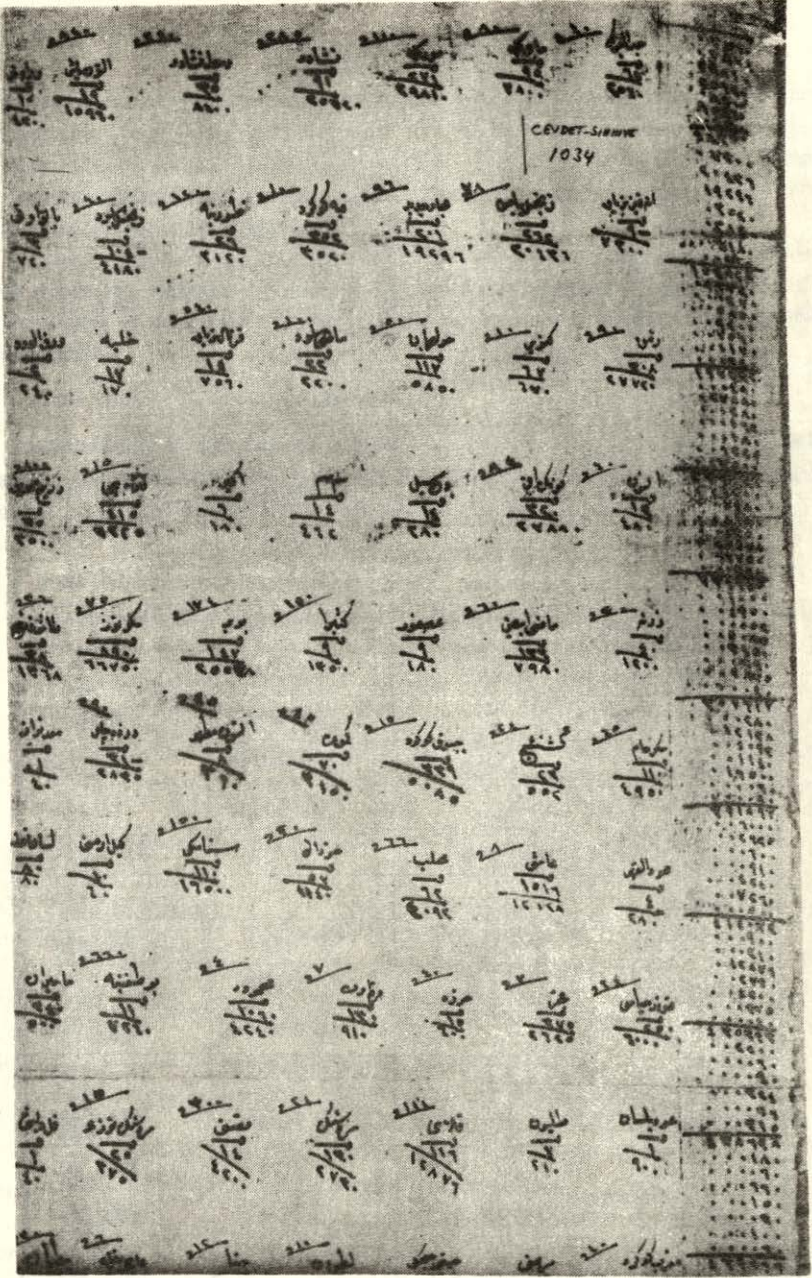
Bu çalışmada kullanılan yöntem ise, materyelin önce içinden alınan bazı örneklerle gözönüne serilmesi ve sonra bu maddelerin o zamanki kullanımlarının günümüz tıbbında da aynı şekilde uygulandığının belirtilmesi ile bazı karşılaştırmalara gidilmesidir.

BULGULAR

Yazının bulgular bölümünde elimizdeki orijinal belgeden bazı bölümler ararak günümüzde çok kullanılan bazı droglardan örnekler verebiliriz (Resim: 1,2). Bu örneklerdeki kıyye o devrin bir ağırlık ölçüsü olup aşağıyukarı 1328 gr. dir⁹:

Nişadır	91 kıyye	25620 akçe
Şab-ı ahmer (kırmızı şap)	6 kıyye	360 akçe
Çividü'l esved (kara çivid)	9 kıyye	12000 akçe
Sandal	1,5 kıyye	150 akçe
Sakız	1 kıyye	120 akçe
Çay	4 kıyye 100 dirhem	2400 akçe
Tohum darçını	200 dirhem	240 akçe
Zençefil-Beyaz	262 kıyye	20436 akçe
Kaya kükürt	352 kıyye	3520 akçe
Karanfil	1,5 kıyye	2700 akçe
Kafur	4 kıyye	2880 akçe
Zencefre	5 kıyye	3000 akçe
Ağaç kavunu	5 kıyye	2000 akçe
Kenevir	67 kıyye	670 akçe
Havlıcan	117 kıyye	5850 akçe
Mazı-esved (siyah mazı)	22 kıyye	2200 akçe
Afyon	12 kıyye	48 akçe
Ravend	1,5 kıyye	420 akçe

Göztaşı	123 kıyye	8118 akçe
Demirhindi	40,5 kıyye	6075 akçe
Çöğen helvacı	135 kıyye	2700 akçe
Midenevaz (Maydanoz)	1 kıyye	40 akçe
Mahleb	62 kıyye	4092 akçe
Hardal	57 kıyye	1140 akçe
Sinameki	110 kıyye	16500 akçe
Rezene	12 kıyye	360 akçe
Katran	110 kıyye	3300 akçe
Arnavud saleb	118 kıyye	9440 kuruş
Hatmi çiçeği	1,5 kıyye	90 akçe
Kereviz Tohumu	13 kıyye	390 akçe
Ceviz	260 dirhem	1300 akçe
Gelincik	0,5 kıyye	60 akçe
Arnavud zağferanı (Safran)	2,5 kıyye	6200 akçe
Papatya		8 akçe
Üzerlik	50 kıyye	900 akçe
Havacıva	10 kıyye	300 akçe
Kınakına	15,5 kıyye	9300 akçe
Beyan balı (Meyan balı)	17 kıyye	1530 akçe
Kebabe	8 kıyye	2040 akçe
Karahalile	7 kıyye	630 akçe
Cıva	7 kıyye	3360 akçe
Ardıç Yağı	200 dirhem	600 akçe
Çezmezan	60 kıyye	6000 kuruş

Resim: 1
1774 Tarihli Osmanlı Saray Tıp Defterinden Bir Drog Listesi
(Başbakanlık Arşivi, Cevdet Kısmı, Sıhhiye Defteri, No. 1034)

Resim: 2
 1774 Tarihli Osmanlı Saray Tıp Defterinden Diğer Bir Sahife
 (Başbakanlık Arşivi, Cevdet Kısmı, Sıhhiye Defteri, No. 1034)

Buradaki maddeler, defter içinden örnek olarak alınmış droglardır. Ancak defterde 126 madde vardır ve sarayda reçete yapımı için kullanılan ve saray kilerine getirilen bu maddelerin miktarlarının ve para değerlerinin titizlikle hesaplanması da o devir için çok önemlidir. Belgeden aldığımız şu kısımlar bunu bize çok açık olarak belirtirler:

"Cem'i yekun dirhem ecza-yı (Bütün drogların dirhem olarak toplam miktarı) — 22750 dirhem.

Nev'i ecza-yı aded (Drogların sayısı) — 125 aded (tane)."

Burada dirhem ağırlık ölçüsü olup 1 gr. yaklaşık olarak 0,317 dirhemdir.

Yine aynı belgeden aldığımız şu cümleler de saray tıbbındaki dikkatli çalışmanın uygun bir örneğini verirler: "Miskçi Yahudi bir def'ada (kerede) olmak üzere veresin." Bundan da anlaşılıyor ki bu ilaçlar bir kezde ve dikkatlice bir hesaplama ile saray ilgililerine veriliyordu¹⁰.

TARTIŞMA

Orijinal bir saray tıp defteri olan ve 100'den çok droğu taşıyan 1774 tarihli bu belge birkaç yönden tıp tarihimizi aydınlatıcı nitelik taşır. Bunlardan birisi Osmanlı saraylarında ilaç yapımına özen gösterilmesi ve bundan dolayı da ilaç yapımında kullanılan maddelerin miktarlarına çok dikkat edilmesidir. Bilindiği gibi Hekimbaşı, saray hekimlerinin başı olmakla beraber bütün ülkenin de Sağlık Bakanı olarak görev yapardı. Ancak 19. yüzyıla kadar hekim ve eczacı aynı kişi olduğundan hekimbaşı, aynı zamanda eczacıbaşı da oluyordu. Bu nedenle saray eczanesinin de başı idi. Bu eczanede yapılacak ilaçlardan o sorumlu idi¹¹.

Bu beldede görülen diğer bir önemli özellik de o zaman sarayda yapılan ilaçlar için kullanılan drogların çoğunun bugün de gerek modern tıpta, gerekse folklorik tıpta yine önemli bir tedavi aracı olmalarıdır.

Bunlardan nişadır "Amonii Chloridum", içerden mide suyunu emici olarak, dışardan ağız yaralarına, şap "Alumen", hemostatik, astrenjan ve antiseptik olarak, çivit "Indigo" kabakulağa ve ağız yaralarına, sandal "Lignum Santali" tütsü olarak, çay "Folium Theae" uyarıcı, kabız ve diüretik olarak, tarçın "Cortex Cinnamomi" gaz söktürücü, kabız ve karın ağrıları için, zencefil "Rhizoma Zingiberis" soğuk algınlığı için ve midevi olarak kullanılırlar^{12.13}. Ayrıca kükürt "Sulphur" deri hastalıklarında, karanfil "Caryophyllus" diş ağrılarına, ağız kokularına karşı, kafur "Camphora" antiseptik, kan toplayıcı ve ağrı kesici olarak, zencefre "Hydrargyrum sulphuratum rubrum" eski aktarların bildirdiğine göre, folklorik tıpta sifilise karşı, havlıcan "Rhizoma Galangae" öksürük kesici, midevi ve uyarıcı olarak, mazı "Gallae Ouercinae" basur ve ishale karşı, ravend "Rhizoma Rhei" müşhil ve midevi olarak kullanılmaktadırlar. Bundan başka göztaşı "Cupri Sulphas" antiseptik ve kabız olarak, demirhindi pulpası "Pulpa Tamarindorum" laksatif olarak ve allerjiye karşı, çöğen "Radix Saponariae" temizleyici ve saç besleyici olarak, midenevaz-maydanoz "Fructus Petroselini" midevi olarak, mahleb "Fructus Pruni mahaleb" kuvvet verici ve şişmanlatıcı olarak, sinameki "Folium Sennae" müşhil olarak halk arasında ve bu arada modern tıpta da çok revaçtadırlar¹⁴⁻¹⁷. Yine rezene "Fructus Foeniculi" mide hastalıklarında, salep "Tubera Salep" göğüs yumuşatıcı olarak, hatmi çiçeği "Flos Althaeae" bronşite karşı, gelincik çiçeği "Flos Rhoeados" kuvvet veri-

ci, midevi ve öksürük kesici olarak, safran "Crocus" iştah açıcı olarak, papatya "Flos Chamomillae vulgaris" karın ağrısı, gaz sancısı için ve tonik olarak, beyan balı-meyan balı "Succus Liquiritiae" göğüs yumuşatıcı ve midevi olarak, karahalisle "Terminalia chebula Retz." müşil gaye ile, civa "Hydrargyrum", deri hastalıklarına karşı halk arasında kullanılırlar¹⁸.

Görüldüğü gibi halk arasında dün olduğu gibi bugün de çok kullanılan bu droglar, yüzyıllar boyu hep aynı tedaviler için uygulanmışlardır. Bunların birçoğu bugünkü modern tıpta da hekim reçetelerinin bileşimine girerler^{19.20}.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1774 tarihli bir saray tıp defteri incelenmiş ve bu defterde 100 den fazla drog bulunduğu görülmüştür. Ayrıca o yüzyılda saray eczanesi için getirilen bu maddelerin miktarlarının ve para değerlerinin dikkatli olarak yazılması da belgenin diğer önemli bir özelliğidir. Bu durum da o devirde saray hekimbaşılığı denen ve bugünkü Sağlık Bakanlığı karşılığı olarak bilinen bu kuruluşun bu konudaki titizliğini gösterir. Ayrıca o zaman kullanılan drogların çoğunun bugün de gerek halk arasında, gerekse modern tıpta kullanılması, tedavi değerlerinin ne kadar yüksek olduğunu belirtir.

KAYNAKLAR

1. BAŞBAKANLIK ARŞİVİ BELGESİ.: Bir Saray Tıp Defteri. Cevdet Kısmı, Sıhhiye Defteri, No. 1034, 1774.
2. DEMİRHAN, A.: Mısır Çarşısı Drogları. Sermet Matbaası, İstanbul, 1975, s.90-100.
3. MEHMED, R.: Fenn-i Tertib-i Edviye. Mekatib-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1906, s. 44.
4. BAYLAV, N.: Eczacılık Tarihi. Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s. 152-172.
5. ŞEHİSUVAROĞLU, B.N.: Eczacılık Tarihi Dersleri. Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1970, s. 245-248.
6. DEMİRHAN, A.: The evolution and characteristics of important Turkish medical manuscripts in Anatolian Turks. Congreso Internacional de Historia de la Medicina, I, 238-244, 1981.
7. ŞERAFEDDİN, M.: Kamus-u Tıbbi. Osmanlı Matbaası, Kahire, 1910, s. 3-7.
8. BEDEVIAN, A.K.: Illustrated Polyglot Dictionary or Plants Names. Argus, Papazian Press, Kahire, 1936, p. 102-103.
9. HÜSEYİN, S.: Düsturu'l Edviye. Mekteb-i Tıbbiye Matbaası, İstanbul, 1874, s. 55-56.
10. BİRGÜVİ KATİPZADE, M.N.: Hâtır Güzâr-ı Etıbbâ. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1875, s. 35.
11. ŞEHİSUVAROĞLU, B.N.: Türkiye'de tıp öğretimi. İstanbul Tıp Fak. Derg. 22, 2, 735-752, 1959.
12. GÜVEN, K.C.: Tıbbi Formüller. Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1971, s. 333.
13. ÖKTEL, N.: Türkiye'de Kullanılan Ev İlaçları ile Bunların Farmakolojik Tesirleri ve Tedavideki Ehemmiyetleri. Ulusal Basımevi, Ankara, 1939, s. 53.

14. UPHOF, J.C.: Dictionary of Economic Plants. Stechert-Hofnerservice Agency, New York, 1968, p. 252.
15. SCHIFFERES, J.J.: The Family Medical Encyclopedia. Published by Pocket Books, New York, 1949, p. 134-137.
16. SKINNER, H.A.: The Origin of Medical Terms. The Williams Wilkinson Comp. USA, 1949.
17. LEVEY, M.: The Medical Formulary or Aqrabadin of al-Kindi. The University of Wisconsin Press, USA, 1966, p. 55-72.
18. TEMKIN, O.: Therapeutic trends and the treatment of syphilis before 1900. Bulletin of the History of Medicine, 19, 4, 309-316, 1955.
19. ACKERKNECHT, E.H.: A Short History of Medicine. The Ronald Press Comp. New York, 1955, p. 155-156.
20. GROSVENOR, E.A.: Constantinople. Sampson Low, Marston and Comp. Ltd, London, 1895, p. 754-755.